

Knjiga 1

Edicija Oko donosi knjige koje
rasvetljavaju čovekovu dušu, sudbinu i istoriju

Katarina Mitrović

MLEČANI
EPISKOPI KOTORA
1420-1513

Magelan Press
Beograd
2013.

Recenzenti:

Akademik Jovanka Kalić

Prof. dr Andrija Kopilović

Propterea dico vobis:
Omnia quaecumque orantes petitis,
credite quia accipietis,
et evenient vobis.

Evangelium secundum Marcum 11, 24

Zato vam kažem:
sve što molite i tražite, verujte da
ste primili, i biće vam.

Jevanđelje po Marku 11:24

Posvećeno mojim prijateljicama

Ivani Luković,

Sanji Korićanac i

Dragani Dimitrijević

Reč povodom drugog izdanja

Prvo izdanje knjige *Mletački episkopi Kotora (1420-1513)* pojavilo se poslednjih dana marta 2008. godine. Knjiga je izrasla iz mog magistarskog rada koji sam odbranila 23. oktobra 2006. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu pred komisijom u sastavu akademik Jovanka Kalić, prof. dr Siniša Mišić i prof. dr Miloš Antonović, mentor. Za protekle četiri godine knjiga je promovisana čak tri puta. Prva u nizu promocija održana je 14. maja 2008. godine na Filozofskom fakultetu u Beogradu u organizaciji Kluba studenata istorije. Tom prilikom govorili su mentor prof. dr Miloš Antonović, uvaženi kolega prof. dr Đorđe Bubalo sa kojim delim iskrenu ljubav prema lepotama Boke Kotorske i predanost u proučavanju nepoznanica iz njene prošlosti, i moja tadašnja studentkinja a danas nastavnica istorije gospođica Katarina Jovanović. Druga promocija održana je takođe u Beogradu u kući Đure Jakšića 10. juna 2008. godine. Na njoj su govorili dr Miloš Antonović i akademik Jovanka Kalić, kojoj dugujem mnogo više od zahvalnosti.

Mudri Latini su još davno zapazili da knjige, poput ljudi, imaju svoju sudbinu, te su tako i *Mletački episkopi Kotora* posle nekoliko godina dospeli na svoje izvorište, u grad koji mi je podario gostoprimstvo, širokogrudost, razumevanje i podršku u svim mojim istraživačkim i ličnim pregnućima. Treća promocija je održana 3. septembra 2010. godine u Čitaonici Gradske biblioteke u Kotoru. Te za mene nezaboravne večeri u predstavljanju knjige učestvovali su dragi prijatelji gospođa Snežana Pejović, arhivistkinja DA – danas vd direktora Istorijskog arhiva Kotor, i msgr. Anton Belan, župnik Svetog Tripuna i arhivista Biskupskog arhiva Kotor. Njima pripada moja najdublja zah-

valnost za svekoliku podršku koju mi nesebično pružaju još od mojih prvih stidljivih susreta sa kotorskom arhivskom građom marta meseca 2004. godine. Veliku zahvalnost dugujem organizatorima Gradskoj biblioteci Kotor i Pomorskom muzeju Crne Gore, kao i gospođici Jasmini Bajo koja je uložila ogroman trud oko organizovanja i vođenja promocije. Naposletku iskrena blagodarnost upućena je mojim Kotoranima, ljudima dobre volje sa kojima sam podelila svoja razmišljanja, nedoumice i radosti koji su pratili nastanak knjige na putešestvijima što su povezivala Beograd, Kotor i Veneciju. Kao retko koji istraživač imala sam sreće da tokom napornog rada iscertam trougao koji povezuje moj rodni grad na ušću dve velike evropske reke sa drevnim mediteranskim lukama Venecijom i Kotorom. U taj trougao upisan je moj život – lični i profesionalni.

Tekst drugog izdanja neznatno je izmenjen u skladu sa novim otkrićima do kojih sam došla u proteklom periodu. Neke ocene pokazale su se neodrživim, dok su neki zaključci naprosto prevaziđeni. Nova saznanja našla su mesta na stranicama drugog izdanja. Sugestija don Antona Belana i moja naknadna zapažanja nagnali su me da prigodom drugog izdanja donekle izmenim naslov - *Mlečani episkopi Kotora*, koji mi se u ovom trenutku čini prikladnijim.

Zahvalna sam gospodinu Milanu Todoroviću i izdavačkoj kući Magellan Press što su omogućili da drugo izdanje ugleda svetlost dana.

Danas nakon četiri godine mogu reći da mi je najveće priznanje stiglo od onih čitalaca kojima profesionalno bavljenje prošlom stvarnošću ne predstavlja životno opredeljenje, ali do čijih srca je moja knjiga ipak pronašla put.

U Beogradu,
O prazniku sv. Srđa i Vakha 2012. godine

Autorka

O izvorima i historiografiji

Posle gotovo dva stoleća provedena u okvirima srpske države, tokom kojih je nesmetano razvijao svoje društvene i ekonomske potencijale, Kotor je 1371. godine ostao bez zaštite koju je uživao pod vlašću Nemanjića. U toku narednih pola veka grad je bio izložen napadima oblasnih gospodara, suočen sa neprijateljstvom susednog Dubrovnika i nezadrživim opadanjem privrede, što ga je nagnalo da izlaz iz teške situacije potraži pod okriljem Mletačke republike, čiji je uticaj na istočnoj jadranskoj obali tih decenija bio u stalnom usponu. U tom smislu 1420. godina predstavlja veliku prekretnicu u istoriji Kotora, koji je od tog trenutka delio sudbinu Prejasne republike sve do njenog konačnog sloma 1797. godine. Promena političkog položaja uslovlila je i znatne izmene u mnogim područjima života, što se osetilo već tokom prvih godina mletačke vladavine. Nova stremljenja nisu zaobišla ni Katorsku episkopiju, koja je živela životom grada i njegove okoline. Već u vreme Antonija iz Bionta i Rajmunda iz Viterba mletačke vlasti su trasirale neke od osnovnih pravaca svoje crkvene politike – težnja za uspostavljanjem kontrole nad crkvenim posjedima i jačanje duhovnog uticaja kroz uobličavanje kulta svetog Marka, što su tendencije koje će do punog izražaja doći u toku devedesetogodišnjeg perioda (1423-1513) kada su se na čelu kotorske dijeceze nalazili episkopi Mlečani, koji su u manjoj ili većoj meri bili odani zastupnici mletačkih interesa u ovom delu Zetskog primorja.

Za istoriju Katorske episkopije pre 1420. godine sačuvano je veoma malo izvora, uglavnom domaće provenijencije, koji su naučnoj javnosti postali poznati zahvaljujući istraživačima 18. stoleća. Prvi od njih, Flaminije Kornelije je još 1759. godine u

Padovi objavio delo *Catharus Dalmatiae civitas* u kome je najviše prostora posvetio crkvi. Danijel Farlati i Jakov Koleti, pažljivi proučavaoci crkvenih prilika na području Ilirika, jedno od poglavlja šestog toma svog kapitalnog dela *Illyricum sacrum* posvetili su istoriji Kotorske episkopije (objavljeno u Veneciji 1800).¹ Suočeni sa malim brojem izvora u kojima se uglavnom pominju episkopi i događaji iz njihovog vremena, Kornelije, Farlati i Koleti su izlaganje podelili na mala poglavlja od kojih je svako posvećeno jednom episkopu. Kada je stanje izvorne građe to dopuštalo, izlaganja o pojedinim prelatima dopunjavana su razmatranjima o događajima od opšteg značaja. Pojedinačni dokumenti objavljeni u *Diplomatičkim zbornicima* Tadije Smičiklase i Marka Kostrenčića i zbirkama Avgustina Tajnera *Monumenta Slavorum Meridionalium* i *Monumenta Hungarica* omogućili su uvid u pojedine događaje iz prošlosti kotorske crkve pre 1420. godine.

Rad posvećen mletačkim episkopima Kotora baziran je prevashodno na neobjavljenim izvorima domaćeg porekla bez kojih ne bi bilo moguće pratiti svakodnevni život crkve. Od građe Biskupskog arhiva korišćena je Prva knjiga, koja sadrži isprave unošene hronološkim redom u periodu 1434-1457. U istoj knjizi nalazi se i nekoliko naknadno unetih dokumenata iz 1474. godine. Knjiga je pisana gotičkim kurzivom rukom Jovana de Lukšije, dugogodišnjeg gradskog notara i episkopskog kancelara.² Iz

1 O ovom delu u osam tomova v. В. Маглај, *Ричепутијев, Фарлатијев и Колеџијев „Иллурикум сасрум“ као извор црквене хисторије балканских народа*, Средњовековна историја Црне Горе као поље истраживања. Зборник радова са округлог стола Историјског института, књ. 3, Историјски институт Републике Црне Горе, Подгорица 1999, 45-50.

2 Za sumaran opis prve četiri knjige ВАК-а v. И. Божић, *Извештај о раду у которским архивима (у јулу 1951 год.)*, Споменик САН 103 (1953) 5-6.

Prve knjige BAK-a korišćeni su najviše dokumenti nastali tri-desetih i četrdesetih godina 15. veka koji osvetljavaju delatnost episkopa Marina Kontarena. U Biskupskom arhivu ne postoji *in continuo* građa starija od 1434-1435. godine, pošto je prvobitni dijecezanski arhiv izgoreo u požaru koji je 1434. godine zahvatio episkopski dvor. Od starije građe sačuvani su samo popis crkvene imovine iz 1431. i Statut Bratovštine Svetog Krsta iz 1298. u prepisu iz 15. veka,³ kao i dokument od 15. septembra 1265. godine, sačuvan u znatno kasnijem prepisu, kojim braća Bogdan i Picinega Drago svoju kuću na Šuranju poklanjaju franjevcima, koji su po svoj prilici upravo tih godina došli u Kotor.⁴ U požaru nisu uništeni svi dokumenti jer o postojanju pojedinačnih isprava iz ranijih vremena svedoče sporadične informacije autora 18. i 19. stoleća. Danas toj građi više nije moguće ući u trag.

Od izvora koji se čuvaju u Istorijskom arhivu Kotora posebnu pažnju privlači rukopisna knjiga označena brojem 141 iz zbirke *Dukali i listine 1309-1822 (DIL)* pod nazivom *Altari e Chiese delle Bocche di Cattaro. Copie dei documenti dei secoli XV e XVI (1435-1513)*. U pitanju je vrsta kartulara u kome su sakupljeni dokumenti koji se odnose na 34 crkve i oltara. Većina pomenutih crkava nalazila se u gradu, njegovoj neposrednoj okolini (Šuranj), na obalama Kotorskog zaliva u podnožju Vrmca, na Verigama (današnji Lepetani) i području Crniplata, odnosno Tivta. Ovi dokumenti su višestruko zanimljivi budući da oslikavaju unutrašnji život crkve za vreme petorice episkopa – Marina Kontarena, Anđela Fazola, Marka Nigra, Petra Brutija i Jovana

3 A. Belan, *Biskupski arhiv Kotor*, Crkveni arhivi & biblioteke. Zbornik radova sa Međunarodne konferencije održane u Kotoru 17-18. aprila 2002. godine, Kotor 2004, 137-144.

4 Dokument je u celosti objavila L. Blehova-Čelebić, *Hrišćanstvo u Boki 1200-1500. Kotorski distrikt (= Blehova, Hrišćanstvo u Boki)*, Pobjeda, Narodni muzej Crne Gore, Istorijski institut Crne Gore, Podgorica 2006, 449-450.

Kjeregatija. U njima se nalaze podaci o imenovanjima rektora i kapelana koja su vršili episkopi lično ili preko svojih vikara, zapisi o sporovima vođenim zbog uzurpacije patronatskih i drugih prava, izvodi iz papskih bula i drugih značajnih dokumenata, podaci o zaveštanjima i porodičnim vezama i odnosima. Na više mesta u ovoj knjizi pomenute su izgubljene isprave Rajmunda iz Viterba i Sekunda Nanija, kao i neki još raniji dokumenti iz druge polovine 14. veka, koji pomažu pri razrešavanju određenih hronoloških nedoumica budući da pominju stara patronatska prava i nekadašnje episkope. Značaj ovih dokumenata prevazilazi okvire crkvene istorije jer se u njima pominju mnoge ličnosti koje su ostavile značajan trag u životu Kotora tokom prvih decenija mletačke vladavine.

Dokumenti koji se nalaze u ovoj knjizi predstavljaju autentične prepise isprava rasutih po različitim knjigama Biskupskog arhiva. Neki od dokumenata iz knjige *Altari e Chiese* danas su izgubljeni, tj. ne mogu se naći među postojećim ispravama Biskupskog arhiva. Upoređivanjem prepisa iz knjige *Altari e Chiese* i originalnih dokumenata iz Prve knjige BAK-a ustanovljeno je da su oni gotovo doslovni. Što se tiče verodostojnosti podataka o ličnostima, datumima i lokalitetima ona je takođe izvan svake sumnje, što je ustanovljeno poređenjem sa podacima iz sudsko-notarskih knjiga i drugih savremenih izvora, pre svega mletačkih.

Naposletku treba ponuditi odgovor na pitanje kada, pod kojim uslovima i za koga je ova knjiga sastavljena. Pisana je razvijenim humanističkim kurzivom, u kome su još uvek vidljivi elementi gotičkog kurziva, naročito u slučaju slova **b**, **d**, **h**, **l**, **p** i **q**. Uticaj gotice delimično je moguće objasniti i predloškom koji je nepoznati pisar koristio. Međutim, činjenica da je razrešio najveći broj skraćenica iz originalnih dokumenata i pravilno pročitao veliki broj naziva i specifičnih termina, svedoči o tome da je dobro poznavao rukopis Jovana de Luksije, ali i humani-

stiku Petra Bafa i Marina *de Gosis*, kancelara episkopske kurije iz vremena Anđela Fazola i Marka Nigra. *Altari e Chiese* imaju karakter priručnika, koji nije napisan samo zato da bi sačuvao uspomenu na kotorske crkve i oltare, već i da bi se koristio u praktične svrhe. Osobine rukopisa upućuju na zaključak da je knjiga napisana u 16. veku. U periodu 1513-1578. na čelu kotorske dijeceze nalazili su se episkopi poreklom iz ugledne vlasteoske porodice Bizanti – Trifun, Luka i Pavle. Sredinom 16. stoleća katolička crkva bila je zahvaćena duhom Tridentskog sabora, koji je od episkopa, između ostalog, zahtevao da budu stalno prisutni u svojim dijecezama i da se staraju o unapređenju duhovnog života, disciplini i materijalnom blagostanju crkve, kao i da redovno obavljaju kanonske vizitacije. Pouzdano se zna da je Luka Bizanti 1562. prisustvovao zasjedanju Tridentskog sabora, kada se, pored ostalog, raspravljalo i o prihvatanju slovenskog jezika i glagoljaškog bogoslužjenja.⁵ U takvoj duhovnoj klimi lako je moguće da je neki od episkopa Bizantija naredio da mu se iz praktičnih razloga, na osnovu opširne dokumentacije episkopske kurije, sastavi pregled najznačajnijih isprava koje su nekoliko decenija pre toga pojedinim crkvama izdali mletački episkopi. Naravno, zaključci izneti na ovom mestu spadaju u domen pretpostavki, koje će skrupulozna paleografska analiza teksta i podrobnije proučavanje okolnosti u kojima su delovali Trifun, Luka i Pavle Bizanti, potvrditi ili odbaciti.

Od neobjavljenih izvora Istorijskog arhiva Kotora korišćene su još sudsko-notarske knjige V, VI, IX, XI i XIV i pojedinačna dokumenta iz zbirke *Dukali i listine*.

Bez solidnog poznavanja građe koja je nastala delovanjem različitih ustanova u samoj Veneciji, pre svega Senata koji je

5 F. Cornelio, *Catharus Dalmatiae civitas* (= Cornelio, *Catharus*), Patavii 1759, 39. Cfr. L. Jelić, *Fontes historici liturgiae glagolito-romanae a XIII ad XIX saeculum*, Veglæ 1906, XVI saeculum, 24-28.

imao zadatak da određuje osnovne pravce spoljne politike, sa slušava predstavlke poslanstava koja su dolazila u metropolu i vodi prepisku sa organima vlasti u pokorenim oblastima, ne bi bilo moguće pratiti šire tokove mletačke politike u Zetskom primorju i severnoj Albaniji. U tom pogledu od neprocenljivog značaja su izvori koje je Josip Valentini sakupio u Mletačkom arhivu i objavio u 30 tomova pod nazivom *Acta Albaniae Veneta*. Ovom prilikom korišćeni su dokumenti koji se odnose na period 1420-1455. a objavljeni su u tomovima 10-23. Zbirka Šime Ljubića *Listine o odnošajih između Južnoga Slovenstva i Mletačke Republike* i dalje je nezaobilazna uprkos mnogo boljem Valentinijevom izdanju, budući da se u njoj nalaze i neki dokumenti koji su izmakli pažnji priređivača *Acta Albaniae Veneta*. Naposljetku, za sagledavanje odnosa vlasti u Veneciji prema njihovim predstavnicima u Kotoru dragoceni su dokumenti koje je Gregor Čremošnik objavio pod nazivom *Kotorski dukali i druge listine* u Glasniku Zemaljskog muzeja u Sarajevu.

Da bi se što bolje razumeo položaj crkve u okvirima kotorske komune bilo je potrebno konsultovati odgovarajuće odredbe Kotorskog statuta, koje su u pravnom pogledu definisale status sveštenstva. U Statutu su mesto našle i odluke kotorskih veća koje su imale za cilj zaštitu crkvene imovine. Od neprocenljivog značaja za razrešavanje hronoloških nedoumica su podaci iz papskih registara koje je u delu o katoličkoj hijerarhiji u srednjem veku doneo Konrad Ojbel. Pri pisanju ovog rada korišćena su prva tri toma koja pokrivaju period od kraja 12. do početka 16. stoleća.

Sve do skore pojave obimnog dela Lenke Blehove-Čelebić *Hrišćanstvo u Boki Kotorskoj 1200-1500*. nije postojala monografija koja je posebno obrađivala prošlost Kotorske episkopije. Baveći se političkom, društvenom i ekonomskom istorijom Kotora, pojedini autori doticali su u svojim analitičkim studijama i sintetičkim prikazima i probleme koji se odnose na crkvene

prilike. Pre svega treba imati na umu radove lokalnih istoričara, dobrih poznavalaca arhivske građe, poput Iva Stjepčevića (*Katedrala sv. Tripuna, Kotor i Grbalj, Prevlaka, Lastva*), Pavla Butorca (*Opatija sv. Jurja, Kotor za samovlade, Kulturna povjest Perasta*) i Antona Dabinovića (*Kotor pod Mletačkom republikom*), nastale još dvadesetih i tridesetih godina prošlog stoleća. Prvo značajnije delo koje se pojavilo posle Drugog svetskog rata bila je monografija Ilije Sindika *Комунално уређење Котора*. Početkom pedesetih godina 20. veka Srpska akademija nauka i umetnosti organizovala je studijski boravak u Boki Kotorskoj istraživača različitih struka (istoričara, arheologa, etnologa, istoričara umetnosti, filologa, muzikologa, arhitekata), među kojima su bili Ivan Božić, Vojislav Korać, Jovan Kovačević, Jovanka Maksimović, Dejan Medaković i mnogi drugi. Rezultati njihovih terenskih i arhivskih istraživanja, saopšteni u Споменнику САН 103 (1953) i 105 (1956), značajno su unapredili znanja o istoriji Boke Kotorske u srednjem veku.

U narednim decenijama veliki doprinos izučavanju prilika u Zetskom primorju pod mletačkom vlašću dao je Ivan Božić. Treba imati u vidu poglavlja koja je ovaj autor napisao u *Историју Црне горе II/2* i studije objavljene u knjizi *Немирно Поморје XV века*. Neki od tih radova, *О јурисдикцији которске дијецезе у средњовековној Србији* i *Которско-млетачки спорови око црквених драгоцености*, bave se isključivo crkvenom tematikom. Kotorskim temama bavio se i istaknuti lokalni istoričar Risto Kovijanić. U njegovom delu *Которски медаљони* neka od poglavlja posvećena su i znamenitim ličnostima koje su svojim delovanjem ostavile traga u istoriji kotorske crkve. Miloš Milošević je u svojim radovima ispoljio svestrani interes u proučavanju prošlosti Boke Kotorske i grada Kotora, budući da se bavio arhivskim istraživanjima, političkom i ekonomskom istorijom, istorijom umetnosti, etnologijom, muzikologijom i drugim oblastima. Njegovi radovi posvećeni sakralnim građevinama u ko-

torskom distriktu, grbaljskim bunama 15. stoleća, vojnoj organizaciji i ekonomskim prilikama pod mletačkom vlašću, bratovštinama i svakodnevnom životu i običajima Bokelja u dalekoj prošlosti, objavljivani su poslednjih decenija u Istorijskim zapisima, Godišnjaku Pomorskog muzeja u Kotoru i drugim časopisima. Nedavno su neki od tih članaka ponovo publikovani u knjizi pod nazivom *Pomorski trgovci, ratnici i mecene. Studije o Boki Kotorskoj XV-XIX stoljeća*. Odnosima između Mletačke republike i Srpske despotovine bavio se Momčilo Spremić u delu *Деспот Ђурађ Бранковић и његово доба* i odgovarajućim poglavljima u drugom tomu *Историје српског народа*. Korisni podaci mogu se naći i u člancima istog autora koji se bave crkvenim temama – *Деспот Ђурађ Бранковић и папска курија и Срби и Флорентинска унија цркава*. Od velikog značaja su i radovi nastali iz saopštenja sa naučnog skupa *Црква Светог Луке кроз вјекове* održanog u Kotoru u oktobru 1997. godine.

Naposletku treba pomenuti radove modernih autora koji su uneli novi pristup u rešavanje starih problema i postavili veliki broj pitanja u nameri da daju poleta novim istraživanjima. Knjiga Jovana Martinovića *Crkvene prilike u Kotoru prve polovine XIV vijeka* bazirana je na podacima iz dve najstarije sačuvane sudsko-notarske knjige koje obuhvataju period 1326-1337. Autor je na osnovu tih informacija uspeo da rekonstruiše raspored crkava u gradu, prikaže socijalnu strukturu svešteničkog staleža i pruži pregled oporučnih zaveštanja i miraza. Veliki značaj za pravilno razumevanje društvenih, ekonomskih i demografskih prilika u Zetskom primorju i severnoj Albaniji u 14. i 15. veku ima monografija Miloša Antonovića *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији*. Isti autor bavio se i pitanjima odnosa papstva i Srbije u 15. veku. Knjiga Lenke Blehove *Žene srednjovjekovnog Kotora* nastala je uglavnom na osnovu neobjavljene građe Kotorskog i Biskupskog arhiva, koja je autorki omogućila da pravilno sagleda ulogu crkve u svakodnevnom životu.

Veliki zemljotres koji je u aprilu 1979. godine pogodio crnogorsko primorje ošteti je, pored ostalog, i mnoge stare građevine i umetničke spomenike u Kotoru i okolini. Stanje u kome su se drevna zdanja obrela nakon ove prirodne katastrofe uslovalo je osamdesetih godina 20. veka opsežne restauratorske radove praćene arheološkim istraživanjima. Stručna iskopavanja bila su naročito intenzivna unutar zidina. Proistekli iz takvih okolnosti radovi Jovana Martinovića, Milke Čanak-Medić, Zorice Čubrović, Ilije Laloševića i drugih autora bacili su novo svetlo na ranije nedoumice u pogledu preciznog ubiciranja pojedinih crkava navedenih u izvorima, kontinuiteta sakralnih građevina, njihove starine i slično, te utabale put novom načinu razmišljanja i zaključivanja. U tom pogledu detaljno su proučene crkve svetog Tripuna, svetog Luke, svetog Mihaila, svete Ane i svetog Nikole Mornara. Da bi se došlo do novih i konkretnijih zaključaka neophodna su naknadna arheološka iskopavanja naročito na širem gradskom području.

Na kraju, obrada ove teme ne bi bila moguća bez radova savremenih italijanskih i drugih naučnika, koji su posvećeni tema iz prošlosti Mletačke republike. Drugi tom sinteze Juliusa Norviča *Storia di Venezia*, koji obuhvata period od 1420. do 1797. godine, predstavlja polaznu tačku u sagledavanju istorijskih procesa i događaja u samoj Veneciji i na teritorijama pod njenom vlašću tokom 15. i na početku 16. stoleća. Od velikog značaja su i studije posvećene raznorodnoj problematici, od kojih posebno treba pomenuti radove Benjamina Arbela o prekomorskim kolonijama, Bariše Krekića o mletačkoj politici na Jadranu u periodu 1358-1420, Đorđa Fedalta o položaju rimske crkve na mletačkim posedima na Levantu, kao i dva članka posvećena crkvenim pitanjima – Enrika Baketija *Clero e detenzione nella Venezia del XIV secolo* o zakonskoj regulativi kojom su svetovne vlasti u Veneciji uspostavile kontrolu nad crkvom, i Antonija Rigona *I problemi religiosi* o crkvenim prilikama u Veneciji

14. stoleća. Većina radova publikovana je u časopisu *Studi veneziani* i drugom i trećem tomu kapitalne sinteze *Storia di Venezia* u 10 tomova koja je objavljena pre desetak godina. Izuzetno koristan za razumevanje strukture i načina funkcionisanja organa vlasti Mletačke republike je priručnik grupe autora koji se pojavio 2003. godine pod nazivom *Guida alle Magistrature*. Naposljetku, veoma korisno za praćenje porodičnih veza i odnosa među uglednim patricijskim porodicama u gradu na lagunama jeste obimno delo Andree Da Mosto posvećeno mletačkim duždevima. Monografija Olivera Šmita *Das venezianische Albanien* omogućila je širi uvid u prilike na području Mletačke Albanije.

Obim, vrsta i karakter sačuvanih izvora neumoljivo uslovljavaju pravce istraživanja i određuju način pristupa temi. Iako je za 15. stoleće sačuvan daleko veći broj izvora, oni se po karakteru ne razlikuju bitno od građe koja pokriva ranije periode. Izvori pohranjeni u Biskupskom arhivu i Istorijskom odeljenju Državnog arhiva u Kotoru, koji se neposredno odnose na crkvu, uglavnom su hronološki i tematski neodvojivi od Marina Kontarena, Andela Fazola, Marka Nigra, Petra Brutija i Jovana Kjeregatija. Karakter izvorne građe i njena saznajna vrednost upućivali su na postupak sagledavanja kompleksnih prilika u kotorskoj crkvi 15. stoleća kroz ličnosti i delatnost pojedinih episkopa.

Uvodna razmatranja

O kotorskim episkopima ranijih vremena

Postanak Kotorske episkopije obavijen je maglom, kao što je to uostalom i nastanak samog grada Kotora. Bilo da se insistira na tezi o kontinuitetu antičkog Akruvijuma i ranosrednjovekovne Dekatere,⁶ uslovno prihvati kazivanje Mavra Orbina o stanovnicima bosanskog Kotora, koji su zbog napada Mađara bili prinuđeni da napuste rodni grad i utočište potraže na morskoj obali gde su zajedno sa preživelim stanovnicima Akruvijuma podigli novi grad i dali mu ime u spomen na zavičaj,⁷ ili pažnja pokloni legendi južnoitalijanskog porekla koja veli da su u osnivanju Kotora, pored žitelja Akruvijuma, presudnu ulogu odigrale izbeglice iz grada *Kattri* u Apuliji,⁸ ostaje izvesno da je sredinom 10. stoleća Kotor predstavljao oformljen urbani centar sa donjim i gornjim gradom i hramom posvećenim svetom Trifunu, o čemu svedoči vizantijski car i pisac Konstantin VII

6 Pregled literature o tom pitanju nastale tokom proteklih nekoliko decenija donosi M. Антоновић, *Град и жупа у Зетском приморју и северној Албанији у XIV и XV веку* (= Антоновић, *Град и залеђе*), Историјски институт САНУ. Посебна издања, књ. 39, Београд 2003, 31.

7 M. Orbini, *Il Regno degli Slavi* (= Orbini, *Il Regno degli Slavi*), Pesaro 1601, 297-298; prevod dela sa stručnim komentarima S. Ćirkovića: M. Орбин, *Краљевство Словена*, Sezam Book, Зрењанин 2006², 76-78.

8 F. Sforza, *Bari e Kotor. Un singolare caso di rapporti fra le due sponde adriatiche* (= Sforza, *Bari e Kotor*), Eucumenica editrice, Bari 1975, 12-13.

Porfirogenit.⁹ Iako tradicija zabeležena kod Orbinija govori o značajnoj ulozi koju je episkop Akruvijuma odigrao prilikom stvaranja novog grada, budući da je nagovorio svoju pastvu da mirno prihvati odluku žreba koji je presudio u korist novog imena – Kotor,¹⁰ veruje se da najstariji pomen kotorskog episkopa u pisanim izvorima potiče iz 787. godine. U pitanju je bio Jovan, čije se ime nalazi na listi episkopa koji su te godine učestvovali u radu Sedmog i ujedno poslednjeg vaseljenskog sabora održanog u Nikeji pod patronatom carice Irine.¹¹ Sabor je osudio ikonoklazam i vaspоставio kult ikona.¹² Danijel Farlati pominje izvesnog Anonima za koga tvrdi da je oko 877. godine bio kotorski episkop. Inače, ovaj pisac smatra da pre tog vremena nije moguće govoriti o prelatima kotorske crkve.¹³ Prilikom restauracije katedrale svetog Tripuna 1848. godine pronađen je delimično oštećeni natpis koji nosi datum 13. januar 809. U njemu je pomenut episkop Jovan.¹⁴ Po svemu sudeći isti episkop spomenut

9 *Византијски извори за историју народа Југославије II*, приредио Б. Ферјанчић, Београд 1959, 17, 23.

10 Orbini, *Il Regno degli Slavi*, 298.

11 *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio XIII* (= Mansi), edd. J. D. Mansi, Ph. Labbeus, G. Cossartius, N. Coleti, Florentiae 1767, col. 373. Cfr. Vlehova, *Хришћанство и Воки*, 14; Т. Живковић, *Црквена организација у српским земљама (рани средњи век)* (= Живковић, *Црквена организација*), Историјски институт САНУ. Посебна издања, књ. 45, Београд 2004, 56.

12 О седмом васелјенском saborу в. Г. Острогорски, *Историја Византије* (= Острогорски, *Ист. Византије*), Просвета, Београд 1969, 184-186.

13 D. Farlati, *Illyricum sacrum VI* (= Farlati, *Illyric. sacr. VI*), Venetiis 1800, 430.

14 Ј. Ковачевић, *Средњовековни епиграфски споменици Боке Которске II* (= Ковачевић, *Средњовековни епиграфски споменици*), Споменик САН 105 (1956) 2-3.

je i na natpisu otkrivenom u crkvi svetog Petra u Bijeloj a koji se može datovati u približno isto vreme.¹⁵ U pitanju je ličnost koja se nalazila na čelu kotorske crkve u trenutku prenosa moštiju maloazijskog mučenika Trifuna, kada se pristupilo izgradnji prvobitne crkve posvećene ovom svecu.

S velikom izvesnošću može se pretpostaviti da je kotorski episkop, čije ime nije sačuvano, učestvovao u radu Prvog i Drugog splitskog sabora. Ovi sabori su predstavljali veliku prekretnicu s obzirom da je na njima doneta odluka o vraćanju Dalmacije pod jurisdikciju rimske crkve.¹⁶ U zaključku Prvog splitskog sabora (925) eksplicitno su pomenuti kotorski i dubrovački episkop, kojima je naloženo da u slučaju smrti jednog od njih dvojice onaj drugi preuzima upravu nad episkopijom sve do izbora novog prelata.¹⁷ U aktima Drugog sabora (928) kotorski episkop je zajedno sa ostalim dalmatinskim episkopima, uz

15 П. Шеровић, *Старине црквице Св. Петра у Бијелој у Боки Которској* (= Шеровић, *Старине Св. Петра у Бијелој*), *Старине Црне Горе* 3-4 (1965-1966) 173-177.

16 Podstaknut ikonoklastičkim ubeđenjima car Lav III je od pape Grgura III 732. godine oduzeo Siciliju, Kalabriju, solunski vikarijat i arhiepiskopiju sa sedištem u Justinijani Primi i u duhovnom pogledu ih potčinio carigradskom patrijarhu, v. Ст. Станојевић, *Борба за самосталност католичке цркве у немањихкој држави* (= Станојевић, *Борба католичке цркве*), Београд 1912, 16-17. Живковић, *Црквена организација*, 56-58 osporava ovakav redosled događaja, ali primećuje da izворне vesti potvrđuju da su tokom druge polovine 8. stoleća dalmatinski episkopi bili pod jurisdikcijom Carigradske patrijaršije. Autor smatra da su splitski sabori održani tek pošto je uz pokroviteljstvo cara Romana Lakapina došlo do sporazuma između pape Jovana X i patrijarha Nikole Mistika oko rešavanja spornih pitanja.

17 М. Kostrenčić, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I* (= Kostrenčić, *Cod. dipl. I*), Zagrabiae 1967, 30-32 (№ 23).

dubrovačkog i stonskog, pomenut kao sufragan splitskog arhiepiskopa.¹⁸

Tokom 11. stoleća Kotorska episkopija se našla na razmeđu dva duhovna centra koja su pretendovala na sticanje arhiepiskopskog ranga. Sa širenjem dukljanske države u drugoj polovini istog veka stvoreni su uslovi za nastanak Barske arhiepiskopije, najstarijeg crkvenog središta koje je u duhovnom pogledu okupljalo srpske zemlje više od jednog stoleća pre pojave Svetog Save.¹⁹ S druge strane, dubrovačka crkva je od samih početaka 11. veka pokazivala ambiciju da njen prelat dobije čin arhiepiskopa.²⁰ Veoma je indikativno da se kotorska crkva u položaju sufragana Dubrovačke arhiepiskopije pojavljuje u falsifikovanim poveljama papa Zaharija iz 743, Benedikta VIII iz 1022. i Grgura VII iz 1076. godine.²¹ U istom svojstvu Kotorska episkopija je pomenuta i u dvema poveljama namenjenim Barskoj arhiepiskopiji – Aleksandra II iz 1067. i Klimenta II iz 1089. – čija autentičnost je odavno dovedena u sumnju.²²

18 Kostrenčić, *Cod. dipl. I*, 36-38 (№ 26); Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 427. Cfr. Живковић, *Црквена организација*, 118-128; Blehova, *Hrišćanstvo u Voki*, 17.

19 J. Калић, *Црквене прилике у српским земљама до стварања архиепископије 1219. године* (= Калић, *Црквене прилике*), Сава Немањић- Свети Сава. Историја и предање, Зборник са међународног научног скупа одржаног децембра 1976. у Београду, Београд 1979, 47.

20 Калић, *Црквене прилике*, 41, 43, 45 мишљена је да је Dubrovačka епископија уздигнута на ранг архиепископије тек у 12. веку, док Живковић, *Црквена организација*, 142 сматра да постанак Dubrovačke архиепископије треба тражити у периоду 928-1000.

21 О dubrovačким falsifikatima v. Станојевић, *Борба католичке цркве*, 163, 165-166; Калић, *Црквене прилике*, 35-41; Живковић, *Црквена организација*, 143-146, 148-149.

22 Калић, *Црквене прилике*, 46-47.

U takvoj situaciji kotorski episkop je odlučio da se u duhovnom i upravnom pogledu potčini arhiepiskopu Barija. Najverovatnije da je do prvih kontakata došlo još tokom 11. stoleća.²³ Prvi pouzdani podatak o kotorskom episkopu kao sufraganu arhiepiskopa u Bariju zabeležen je u buli pape Aleksandra III od 28. juna 1172. godine upućenoj arhiepiskopu Rajnaldu. Po red razmatranja različitih pitanja vezanih za jurisdikciju crkve u Bariju, papa saopštava Rajnaldu da su pre izvesnog vremena pred njega stupili dubrovački arhiepiskop i *tvoj prethodnik* kako bi tvrdokorno isticali i branili svoja prava *super episcopatu Catharino ultra mare in Dalmatia constituto*. Tom prilikom bio je prisutan i kotorski episkop čije ime nije navedeno,²⁴ a koji je

- 23 Sredinom 9. veka došlo je do ujedinjenja episkopija sa sedištem u Bariju i Kanozi, posle čega je uticaj *ecclesiae barensis* naglo ojačao. Vremenom je arhiepiskop Barija stekao rang mitropolita pod čijom jurisdikcijom se obrelo gotovo čitavo područje Apulije, u čemu su mu svestranu pomoć pružale najpre vizantijske vlasti, a od 1071. godine i Normani. U arhivu kapitola katedrale u Bariju čuva se bula pape Jovana XIX iz juna 1025. godine u kojoj se *cum universis civitatibus et castellis* u duhovnom pogledu potčinjenih arhiepiskopu Barija, izvesnom Vizantiju, pominje *et Ecatera*. Postoji mnogo opravdanih sumnji u autentičnost dokumenta. *Ecatera* se pominje među sufraganima *ecclesiae barensis* i u buli koju je papa Aleksandar II izdao arhiepiskopu Andriji u maju 1063. godine povodom njegovog rukopoloženja. To je autentični dokument, ali se u pitanje dovodi čitanje izraza *et Ecatera*, koji mnogi tumače kao *et caetera*. U oktobru 1089. papa Urban II je na poziv normanskih vlasti došao u Apuliju, kojom prilikom je rukopoložio novog arhiepiskopa Barija Iliju. U povelji izdatoj tim povodom među ostalim sufraganima pomenuta je *et Catera que in trasmarini litoris ora sita esse*. Oko autentičnosti i datiranja ovog dokumenta postoje određene nedoumice, v. Sforza, *Bari e Kotor*, 24-43, 47-53, 75-79.
- 24 Po svoj prilici u pitanju je episkop Nićifor II, v. Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 434 gde se govori o njegovoj neposlušnosti prema dubrovačkom arhiepiskopu, kao i o naklonosti prema crkvi u Bariju. Osim toga, Nićifor II je za svoje postupke tražio podršku velikog župana Ste-

izjavio da *ab antecessore tuo consecratum fuisse in episcopum*, zbog čega je Aleksandar III odlučio da jurisdikciju nad kotorskom crkvom *tibi* (Rainaldo) *et eidem ecclesie tue auctoritate apostolica confirmamus*. Dubrovačkom arhiepiskopu i njegovim nasljednicima ipak je ostavljena mogućnost da svoje pretpostavljeno pravo dokazuju i brane sudskim putem.²⁵ Kotorski episkop Majo II učestvovao je u radu Trećeg lateranskog sabora 1179. godine zajedno sa svojim mitropolitom Rajnaldom. Njegov potpis nalazi se odmah ispod arhiepiskopovog zajedno sa potpisima ostalih sufragana crkve u Bariju.²⁶ Nekoliko godina kasnije, u maju 1187, isti arhiepiskop Rajnald izdao je kotorskom episkopu Bukiju darovnicu kojom njemu i njegovim nasljednicima na episkopskom tronu daruje dve kuće sa pripadajućim prihodima, kako bi svaki put *kada posete svoju majku barijsku crkvu, što je njihova obaveza, mogli uživati pravedno i časno gostoprimstvo*. Dokument su potpisali arhiepiskop i četrdesetčetvorica sveštenika.²⁷ Naposletku treba pomenuti i povelju carice Konstance, kćerke normanskog kralja Rožera II i supruge nemačkog cara Henrika VI, izdatu 1195. godine Doferiju, arhiepiskopu Barija. Ovim dokumentom kotorski trgovci i moreplovci, koji su dolazili u Bari, oslobođeni su obaveze plaćanja *ancoraticum*-a, tj. pristanišne takse, i *plateaticum*-a, carine koja se plaćala za robu

fana Nemanje. Naposletku Farlati navodi šturi podatak da je papa u dotičnom sporu presudio u korist arhiepiskopa Barija a protiv interesa dubrovačkog prelata.

- 25 Original dokumenta čuva se u Arhivu kapitola katedrale u Bariju, a objavljen je u *Codice Diplomatico Barese I*, № 52, pp. 99 s. Dokument je u izvodima objavio i Sforza, *Bari e Kotor*, 88.
- 26 *Mansi XX*, Venetiis 1775, col. 461. Cfr. Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 434.
- 27 Isprava se čuva u Arhivu kapitola katedralne crkve u Bariju, a objavljena je u *Codice Diplomatico Barese I*, № 60, pp. 115 s. Dokument u celosti donosi i Sforza, *Bari e Kotor*, 92. U 14. stoleću lokalne vlasti su pomenute kuće još uvek tretirale kao vlasništvo kotorske crkve.

iznošenu na tržnicu, ali su zauzvrat morali da budu poslušni prema arhiepiskopu i da mu plaćaju crkvene dažbine. U ispravi se nedvosmisleno navodi *civitas Catera, quae est in Dalmacia, suffraganea est Barensis archiepiscopatus*.²⁸ Sa manjim prekidima Kotorska episkopija ostala je sufragana arhiepiskopije u Bariju sve do 1828. godine, kada je papa Lav XII bulom *Locum Beati Petri* izvršio reorganizaciju dijeceza na istočnoj jadranskoj obali. Tom prilikom Kotorska episkopija je potpala pod jurisdikciju Splitske arhiepiskopije.²⁹

Jedini po imenu poznati kotorski episkop 11. veka bio je Grimoald.³⁰ Smatra se da se na čelu kotorske crkve nalazio oko 1090. godine.³¹ Ostao je upamćen i kao pisac teksta posvećenog bračnom pravu, koji predstavlja najstariji deo tzv. *Lenjin-gradskog pontifikala Kotorske episkopije*.³² Njegove pouke bile su

28 www.dmgh.de / Kaiserin Konstanze (DD H VI) 20. Cfr. Sforza, *Bari e Kotor*, 93-94.

29 Sforza, *Bari e Kotor*, 147-148.

30 U drugoj polovini 11. veka ime Grimoald često se sreće u građi barijske provenijencije, posebno među tamošnjim sveštenstvom, što je dalo povoda pojedinim autorima da iznesu pretpostavku da je kotorski episkop toga imena možda poticao iz Apulije, v. Sforza, *Bari e Kotor*, 77 n. 29. O političkim, privrednim i kulturnim vezama između Zetskog primorja i Apulije v. I. Pušić, *Prilozi vezama južnog Jadrana sa Apulijom u srednjem vijeku*, Godišnjak Pomorskog muzeja u Kotoru 26 (1978) 87-96.

31 Cornelio, *Catharus*, 17-18; Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 433. Cfr. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 19.

32 Pontifikal Kotorske episkopije koji se danas čuva u Sankt Petersburgu predstavlja lekcionar nastao u Kotoru u 11. ili 12. stoleću na čijim su marginama i praznim listovima ispisane darovnice, zaveštanja, izvodi iz odluka gradskih veća i kraljevskih naredbi koji se odnose na katedralnu crkvu u periodu 1124-1255. godina. Rukopis je od izuzetnog značaja i zbog toga što je pisan beneventanom, te u tom smislu predstavlja jedno od retkih svedočanstava o upotrebi ovog

uperene protiv ustaljenog običaja da se brak sklapa izvan okvira crkve i između srodnika do četvrtog stepena.³³ Dokument Dubrovačkog arhiva, pisan kancelarijskom karolinom najverovatnije sredinom 13. veka, koji sadrži spisak tobožnjih kotorskih episkopa 11. stoleća ne može se smatrati verodostojnim jer je jasna namera autora da pokaže kako su dubrovački arhiepiskopi rukopolagali kotorske episkope još tokom 11. veka. Prema ovom falsifikatu, dubrovački arhiepiskop Vital *de Sclauinna* rukopoložio je čak i Teodora, navodno prvog episkopa Bara.³⁴

Tek od 12. stoleća moguće je uprkos fragmentarnim i često nedovoljno jasnim podacima rekonstruisati listu kotorskih episkopa. Mnogi od njih poznati su samo po imenu ili po nekom beznačajnom događaju koji se vezuje za period njihovog episkopata. Prvi poznati episkop 12. veka je Urzacije, u čije je vreme, dvadesetih godina tog stoleća, započela izgradnja romaničke katedrale svetog Tripuna, posle koga slede Nićifor I oko 1141. godine, episkop Majo koji je 1166. godine osvetio oltar novosagrađene katedrale, Nićifor II za koga se smatra da je umro 1178. godine i naposletku Majo II (Mario, Marin, Marko) učesnik Trećeg lateranskog sabora 1179. godine. O poreklu ovih episkopa danas nije moguće reći ništa pouzdano, ali se čini izvesnim da su bili stranci. U vreme kada je u prvoj polovini osamdesetih godina 12. stoleća raški veliki župan Stefan Nemanja zagospodario Kotorom i okolnim krajevima na episkopskoj

pisma u skriptorijima na jugoistočnim obalama Jadrana. Д. Синдик, *Понтификал которске бискупије у Лењинграду* (= Синдик, *Понтификал*), *Историјски часопис* 31 (1984) 53-66.

33 *Ibid.*, 59.

34 Д. Синдик, *Marginalia Catharensia*, *Историјски часопис* 34 (1987) 29-32. Cfr. J. Martinović, *Sveštениčki stalež Kotora prve polovine XIV vijeka* (= Martinović, *Sveštениčki stalež*), *Crkvene prilike u Kotoru prve polovine XIV vijeka*, Gospa od Škrpjela, Perast 2003, 62-63.

stolici se po svemu sudeći nalazio izvesni *Bucchius* (Буџа?), koji bi bar po imenu mogao biti domaćeg porekla.³⁵

Početkom 13. veka na episkopskom tronu u Kotoru nalazila su se dvojica braće, sinovi izvesnog Lava – Miha, odnosno Mihailo, koji je umro 1205, i Sergije, koji se upokojio 1219. godine. Njihovi epitafi nalaze se na severnom zidu sakristije katedralne crkve.³⁶ U periodu 1221-1239. na čelu kotorske dijeceze nalazio se Vlasije, za vreme čijeg episkopata je 1227. godine u Kotor iz Carigrada preneti glava svetog Trifuna. Znamenitu relikviju u grad je doneo Matija Bovalis, koga je Vlasije u znak zahvalnosti oslobodio dažbina i obdario poljem u blizini crkve svetog Teodora i grobnicom u Svetom Tripunu.³⁷ Za vreme istog episkopa 1221. godine osvećena je novosagrađena crkva svete Marije od Rijeke, što je bio krupan događaj u istoriji episkopije i grada Kotora.³⁸ Episkop Deodat je 1247. godine osvetio manastirsku crkvu svetog Đorđa na ostrvu ispred Perasta.³⁹ Sredinom 13. veka na čelu kotorske crkve nalazio se izvesni *Centiberius*.⁴⁰ U periodu 1261-1270. episkop je bio Marko, koji je ostao upamćen po

35 Cornelio, *Catharus*, 18-19; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 433-434. Cfr. Martinović, *Sveštenski stalež*, 63.

36 Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 434-436; Cfr. Martinović, *Sveštenski stalež*, 64; Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 42.

37 О преносу *slavne glave* u Kotor v. К. Митровић, *Култ светог Трифуна у средњовековном Котору* (= Митровић, *Култ светог Трифуна*), Древнохришћанско и светосавско наслеђе у Црној Гори. Зборник радова са научног скупа одржаног у манастиру Михољска Превлака 17. јануара 2010., Светигора – Институт за теолошка истраживања Православног богословског факултета Универзитета у Београду, Цетиње – Београд 2010, 245-248 са pregledom izvora i literature. Crkva svetog Teodora bila je nepoznata već krajem srednjega veka, v. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 42-43.

38 Cornelio, *Catharus*, 19; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 436.

39 Cornelio, *Catharus*, 19; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 439-441.

40 Cornelio, *Catharus*, 19-21; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 441.

tome što je za vreme njegovog episkopata iz dubrovačkog dominikanskog manastira grupa monaha prešla u Kotor. U novoj sredini ova zajednica pronašla je utočište u crkvi svetog Pavla, koju je 1266. godine dobila na dar od kotorskog građanina Pavla Barija i njegove supruge Dobre. Na osnovu Markovog iskaza, koji Pavla Barija naziva *cognatus noster* a Dobru *soror nostra*, moguće je izvesti zaključak da je ovaj episkop bio kotorskog porekla i bliski rođak ktitora Svetog Pavla.⁴¹ Zbog njegove naklonosti prema redu propovednika stvorena je pretpostavka da je i sam bio dominikanac.⁴² Na prelazu iz 13. u 14. stoleće episkop je bio Domnije I (c1270-1327) čija je delatnost ostavila traga u istoriji Kotorske episkopije, budući da se na njenom čelu nalazio za vreme vladavine čak četvorice srpskih kraljeva – Uroša I, Dragutina, Milutina i Stefana Dečanskog.⁴³

Tokom tri godine (1326-1328) na episkopskom tronu su se pod nedovoljno jasnim okolnostima promenila dvojica episkopa, izvesni Melicijaka (*Meliciacca, Malliciates*) i Pomponije (možda Domanja?), koji je umro iste godine kada je stupio na dužnost (1328).⁴⁴ Sledeći episkop bio je kotorski plemić Sergije II (1328-1331), dotadašnji kanonik katedrale svetog Tripuna i rektor crkve svetog Lovrinca u Plavdi, koji je poticao iz ugledne porodice Bolica.⁴⁵ Zbog njegovog naimenovanja u Kotoru je došlo do velikih nemira, koji su predstavljali odraz mnogo sveo-

41 Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 441-442. Cornelio, *Catharus*, 21 decidirano tvrdi „Marcus Nobilis Catharensis electus suae patriae Episcopus“.

42 Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 44-45.

43 Cornelio, *Catharus*, 21-22; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 442-444. Cfr. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 45-47. O redosledu episkopa 13. veka još v. Martinović, *Sveštenički stalež*, 64.

44 Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 444. Cfr. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 47.

45 T. Smičiklas, *Codex diplomaticus Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae IX* (= Smičiklas, *Cod. dipl.*), Zagrabiae 1911, 416-418 (№ 344); Cornelio, *Catharus*, 22; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 444-445.

buhvatnijih strujanja kojima je rimska crkva bila zahvaćena u to doba. Još u vreme Domnija I papa je za sebe prisvojio isključivo pravo imenovanja kotorskog episkopa, što je bilo sasvim u skladu sa kanonskim odredbama, ali se protivilo ranijem načelu po kome pravo da potvrđuje episkopa koga su izabrali sveštenstvo i narod jedne dijeceze pripada nadležnom mitropolitu.⁴⁶ Sergije Bolica je predstavljao izbor pape Jovana XXII, dok je Landulf, arhiepiskop Barija, u svojstvu mitropolita kotorske crkve, za episkopa odredio izvesnog franjevca Jovana iz Viterba.⁴⁷ Landulfov postupak izazvao je ogorčenje Jovana XXII koji je posebnom bulom Sergija doživotno izuzeo iz jurisdikcije arhiepiskopa Barija.⁴⁸ Žitelji Kotora su odlučno stali na stranu mitropolita, istakavši u prvi plan statutarnu odredbu prema kojoj domaći sveštenik nije mogao postati episkop svoga grada.⁴⁹ U tom pogledu Kotor nije predstavljao izuzetak. Odredbe slične sadržine donete su tokom 14. stoleća u Dubrovniku i Budvi, dok su 1429. godine vlasti u Baru sopstvenim građanima zabranile delovanje na kuriji koje bi imalo za cilj dobijanje arhiepiskopskog dosto-

46 Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 48.

47 Jovan iz Viterba je za Jovana XXII bio posebno neprihvatljiv budući da je pripadao ogranku franjevačkog reda poznatom pod imenom spiritualci. Ostareli papa je spiritualce nazivao apostatima, tj. otpadnicima, v. Sforza, *Bari e Kotor*, 120 n. 34.

48 A. Theiner, *Vetera monumenta Slavorum Meridionalium I* (= Theiner, *Mon. Slav. I*), Romae 1863, 171. Ovaj dokument naveo je Konstantina Jirečeka i Iliju Sindika na pogrešan zaključak da se Kotorska episkopija od te godine više nije nalazila u sufraganskom položaju u odnosu na arhiepiskopiju u Bariju. Cfr. K. Жиречек, *Историја Срба II* (= Жиречек, *Ист. Срба II*), Београд 1952, 77, n. 88.; И. Синдик, *Комунално уређење Котора од друге половине XII до почетка XV столећа* (= Синдик, *Комунално уређење Котора*), Београд 1950, 139.

49 U štampanom izdanju Kotorskog statuta iz 1616. godine ne nalazi se nijedna odredba takve sadržine.

janstva.⁵⁰ Kotorani su pokazali veliku odlučnost. Sergijevog brata Marina zatvorili su u tamnicu i zaplenili porodičnu imovinu, u čemu im je po svemu sudeći podršku pružio srpski kralj Stefan Dečanski.⁵¹ Na to je papa 1. juna 1330. godine gradu i njegovim građanima zapretio ekskomunikacijom i interdiktom.⁵² Sergije II se za to vreme sklonio na papski dvor u Avinjonu na kome je i umro 1342. godine.⁵³ Naposljetku, Jovan XXII morao je da popusti, tako da je 15. aprila 1331. Sergija Bolicu postavio za episkopa Pule u Istri,⁵⁴ dok je novi kotorski episkop postao Rajmund Agonti, karmelićanin iz Klareta u Italiji.⁵⁵ Odjerci ovih događaja osećali su se još 1336. godine, kada je papa Benedikt XII naredio da se kazne oni koji su organizovali i izvršili napad na episkopa i njegove rođake.⁵⁶

Sredinom 14. stoleća kotorska dijeceza bila je izrazito siromašna, tj. njeni godišnji prihodi nisu prelazili sto zlatnih florina, budući da je nekoliko episkopa bilo oslobođeno obaveze plaćanja *servitium commune* (tzv. zajedničke službe), o čemu svedoče spisi papske blagajne.⁵⁷ Episkop Sergije II oslobođen je 9. sep-

50 D. Farlati, *Illyricum sacrum VII*, Venetiis 1817, 87; Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 48-49.

51 Martinović, *Sveštencički stalež*, 64; Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 49.

52 Smičiklas, *Cod. dipl. IX*, 520-521 (№ 424).

53 Cornelio, *Catharus*, 22.

54 Smičiklas, *Cod. dipl. IX*, 553-554 (№ 448).

55 Smičiklas, *Cod. dipl. IX*, 554-555 (№ 449); Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 445.

56 Smičiklas, *Cod. dipl. X*, Zagrabiae 1912, 274-276 (№ 205).

57 *Servitium commune* je taksa koju su novoimenovani arhiepiskopi, episkopi i opati plaćali Apostolskoj stolici, tj. apostolskoj komori i kardinalskom kolegijumu za svoju investituru. Visina takse je određivana prema visini prihoda dijeceze ili opatije i plaćala se samo jednom. Ove obaveze bili su oslobođeni prelati u dijecezama i opatija-

tembra 1328. godine plaćanja *servitium*-a, čime mu je omogućena *promotio gratis*.⁵⁸ Posle imenovanja Sergija Bolice za episkopa Pule u aprilu 1331, već 3. juna iste godine izvesni *dominus B., electus Catharrens*, oslobođen je obaveze izmirenja *servitium*-a *propter paupertatem*.⁵⁹ Nije poznato koja se ličnost krije pod inicijalom B., ali je izvesno da ona nije stupila na čelo kotorske crkve jer je Jovan XXII za novog kotorskog episkopa imenovao Rajmunda Agontija.⁶⁰ Ne postoji dokument koji bi posvedočio da je Agonti oslobođen plaćanja takse za investituru, ali se sa velikom sigurnošću može pretpostaviti da se apostolska komora u tom pogledu ponela kao i prema njegovom prethodniku. Rajmunda Agontija je na položaju kotorskog episkopa 1334. godine nasledio Toma, dotadašnji episkop Ulcinja. Prema navodima registara Jovana XXII ovaj dominikanac je za episkopa izabran 17. avgusta 1334,⁶¹ a već 12. novembra iste godine oslobođen je plaćanja *servitium*-a *propter paupertatem*.⁶² Godinu dana docnije

ma čiji godišnji prihodi nisu prelazili 100 zlatnih florina, što znači da je najmanja suma koja se mogla uplatiti iznosila 33 1/3 zlatnih florina *monete Romane*, v. P. M. Baumgarten, *Untersuchungen und Urkunden über die Camera Collegii Cardinalium für die Zeit von 1295 bis 1437*, Leipzig 1898, LXXXIV-LXXXVII; A. Gottlob, *Servitientaxe im 13. Jahrhundert*, Stuttgart 1903, 14-17. Cfr. *Monumenta Croatica Vaticana, Camera apostolica I (1299-1560)* (= MCV I), edd. J. Barbarić, J. Kolanović, A. Lukinović, J. Marković, Zagreb – Rim 1996, 18-19 (predgovor dr J. Barbarića).

58 MCV I, 74 (№ 42).

59 *Ibid.*, 74 (№ 44).

60 Smičiklas, *Cod. dipl.* IX, 554-555 (№ 449).

61 C. Eubel, *Hierarchia catholica Medii aevi I (1198-1431)* (= Eubel, *Hierar. cathol.* I), Monasterii 1913², 177.

62 MCV I, 106 (№ 125); *Monumenta Croatica Vaticana II. Camera apostolica: Annatae. Introitus et exitus. Obligationes pro communibus servitiis. Obligationes et solutiones – additamenta (1302-1732)* (=

ova *liberatio* ponovljena je u zapisima papske blagajne.⁶³ Pošto se Toma iz nepoznatog razloga odrekao episkopskog položaja (*resignatio*), papa Kliment VI je za novog kotorskog episkopa 27. oktobra 1343. imenovao Sergija III,⁶⁴ koji je zbog siromaštva dijeceze, poput svojih prethodnika, 11. marta 1344. godine dobio *promotio gratis*.⁶⁵ Posle Sergijeve smrti u periodu od 14. jula 1348. do jula 1349. kotorski episkop bio je Bartolomej I, koji je potom premešten u trogirsku dijecezu.⁶⁶ Njega je 27. jula 1349. godine odlukom istog pape Klimenta VI na položaju kotorskog episkopa nasledio Adam,⁶⁷ koji je već 8. avgusta iste godine *proptem paupertatem liberatus*.⁶⁸ Adam je ujedno poslednji kotorski episkop za koga postoji svedočanstvo da je oslobođen plaćanja takse za investituru.⁶⁹

MCV II), edd. J. Barbarić, J. Ivanović, J. Kolanović, A. Lukinović, J. Marković, Zagreb – Rim 2001, 687 (№ 1226), gde je naveden 11. novembar, ali pod pogrešnom 1324. godinom.

63 MCV I, 76 (№ 48).

64 Eubel, *Hierar. cathol. I*, 177.

65 MCV I, 80 (№ 59); MCV II, 688 (№ 1228). U MCV I, 108 (№ 131) nalazi se dokument od 12. marta 1344. godine u kome se pominje izvesni *dominus Georgius, episcopus Catarensis*, koji je kao i njegov prethodnik oslobođen plaćanja *servitium*-a usled siromaštva. Pošto se dotična ličnost u tom periodu ni u jednom drugom izvoru ne pominje u svojstvu kotorskog episkopa, niti se tokom čitavog srednjeg veka na čelu kotorske crkve nalazio prelat sa takvim imenom, biće da je došlo do zabune, te da su službenici komore u svoju dokumentaciju umesto *Sergius* greškom uneli *Georgius*.

66 Eubel, *Hierar. cathol. I*, 177.

67 *Ibid.*, 177.

68 MCV I, 122 (№ 169); 134 (№ 199).

69 O pomenutim episkopima još v. Cornelio, *Catharus*, 23; Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 444-448; Cfr. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 47-52. O ekonomskim prilikama u Kotorskoj episkopiji s posebnim osvrtom

Adama je nasledio Domnije II (1352-1368), posle koga je došao Stefan *de Nigris* (1369-1374), prvi Mlečanin na čelu kotorske crkve o čijem se episkopatu ne zna ništa više osim da je pripadao redu servita.⁷⁰ Poslednji kotorski episkop 14. veka o kome postoje relativno precizni hronološki podaci bio je Bernard I, dotadašnji episkop Drivasta u severnoj Albaniji, za koga u registrima pape Grgura XI stoji da je 29. aprila 1374. postao episkop Kotora.⁷¹ Njega je po svoj prilici već sledeće 1375. godine na tom položaju iz nepoznatog razloga zamenio dominikanac Jovan iz Drača. Prema navodima Flaminija Kornelija, on je na čelu kotorske crkve ostao do 1391. godine, kada se, budući privučen idejama dominikanske discipline i duhovnosti, dobrovoljno povukao u manastir svetog Dominika u Veneciji.⁷² Danijel Farlati je saglasan sa ovim navodima, ali smatra da je episkop Jovan Kotor napustio tek 1397. godine. Nakon dve godine provedene u najvećoj pobožnosti među sabračom, preminuo je u dotičnom manastiru.⁷³

tom na *servitium commune* v. K. Митровић, *Servitium commune у Которској епископији у 14. и 15. веку*, Историјски часопис 54 (2007) 101-118.

- 70 Stefan Nigro je najverovatnije poticao iz iste porodice kojoj je pripadao i potonji episkop Marko (1459-1471). Istom rodu je po svoj prilici pripadao i Marko Nigro, sin Venjamina iz Mletaka, koji je krajem 14. stoleća živeo u Kotoru. Ovaj relativno imućni poslovni čovek je obnovio porušenu kapelu svete Katarine u franjevačkom manastiru i obdario je jednim vinogradom, sveštениčkim mantijama, putirom i ikonom. Zauzvrat, franjevci je trebalo da jednom sedmično služe zadušnu misu za njegove roditelje i preminulu suprugu, kao i da se mole za zdravlje njegovo i njegove sadašnje supruge, o čemu je sastavljena isprava u septembru 1397. godine, *IAK SN II*, 464. Cfr. Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 204.
- 71 Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 453; Eubel, *Hierar. cathol.* I, 177.
- 72 Cornelio, *Catharus*, 25-26.
- 73 Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 453.

Flaminije Kornelije posle Jovana iz Drača ne navodi nijednog kotorskog episkopa sve do 1410. godine, istakavši da nijedno ime nije upamćeno *attamen ex antiqua traditione, et vetustis memoriis eum sibi vindicat Ecclesia Catharensis*.⁷⁴ Danijel Farlati nakon episkopa Jovana spominje još dva imena: Nikolu, za koga kaže da se ne zna tačno u kom veku i koje godine je preuzeo upravu nad kotorskom crkvom, i Bartolomeja II o kome, prema njegovim saznanjima, nije sačuvan nijedan drugi spomen osim imena u *Tabulae Consistoriales* i podatka o 1408. kao godini smrti.⁷⁵ Izvod iz danas izgubljenog dokumenta od 7. marta 1389. godine, sačuvan u okviru mnogo mlađe isprave od 14. maja 1436, sastavljene u cilju dokazivanja patronatskih prava nad kotorskom crkvom svetog Mihaila,⁷⁶ posredno potvrđuje oprezni navod Konrada Ojbela da je Bartolomej II postao kotorski episkop tokom 1388. godine.⁷⁷ Bartolomej Vani pripadao je redu pustinjaka svetog Avgustina (*Ordo Eremitarum sancti Augustini*),⁷⁸ a prema sopstvenom priznanju bio je i *Sacrae Theologiae Magister*.⁷⁹ Bartolomej II je bio kotorski episkop do 15. februara 1395. godine kada je prebačen u južnoitalijansku dijecezu Kalvi, sufragana kapuanskog arhiepiskopa. Na tom položaju ostao je do 5. marta 1403. godine kada je imenovan za episkopa Skadra, što je sve zabeleženo u registrima Bonifacija IX.⁸⁰ U spisima apostolske komore sačuvana su dva dokumenta u kojima

74 Cornelio, *Catharus*, 26.

75 Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 453-454.

76 IAK, DIL IX, *Altari e chiese delle Bocche di Cattaro. Copie dei documenti dei secoli XV e XVI (1435-1513)* (= *Altari e chiese*), 34t.

77 Eubel, *Hierar. cathol.* I, 177.

78 *Ibid.*, 177.

79 *Altari e chiese*, 34t.

80 Eubel, *Hierar. cathol.* I, 159, 175 n. 6, 440.

se pominje ovaj episkop. Prvi od njih datovan je 20. avgustom 1398. godine i u njemu se navodi da je Bartolomej toga dana lično na ime *servitium commune* uplatio 8 zlatnih florina, 16 solida i 8 denara *monete Romane*. Rečena suma predstavljala je polovinu *servitium*-a, a episkop se obavezao da ostatak duga isplati do narednog praznika Uspenja blažene Device Marije.⁸¹ Godinu dana kasnije, 20. avgusta 1399, episkop Bartolomej uplatio je preostalu sumu u istom iznosu.⁸² Osim toga, u periodu 1397-1400. isti episkop javlja se i u kotorskim dokumentima kao protagonista zemljišnih i novčanih transakcija vezanih za crkvena imanja.⁸³ Ovi podaci primetno protivreče navodima iz papskih registara i upućuju na zaključak da je Bartolomej II Kotor napustio, ukoliko je to uopšte učinio, najranije tokom 1400. godine.

Nakon Bartolomeja II, Konrad Ojbel pod godinom 1397. pominje izvesnog Nikolu, što je veoma maglovit i nepouzdan podatak. Prema registrima istog pape Bonifacija IX novi kotorski prelat postao je 16. juna 1400. godine izvesni Dionizije, tadašnji episkop dijeceze Rose, sufragana dubrovačkog arhiepiskopa. Njega je na tom položaju nasledio karmelićanin Henrik *de Tolnis*.⁸⁴ U narednih desetak godina nema podataka o ličnosti ili ličnostima koje su se nalazile na čelu Kotorske episkopije. Papa Grgur XII imenovao je Antonija iz Bitonta za kotorskog episkopa početkom 1410. godine.⁸⁵ Sa ovim benediktincem

81 *MCV II*, 725 (N° 1307).

82 *Ibid.*, 709 (N° 1276).

83 Blehova, *Hrišćanstvo u Boki*, 54-55.

84 Eubel, *Hierar. cathol. I*, 177, 422-423. Henrika *de Tolvisa* ili *Tolnisa* pominje i Farlati, *Illyric. sacr. VI*, 415 ali kao episkopa Risna krajem 14. stoleća. Sadašnje stanje izvorne građe ne pruža mogućnost da se valjano odgovori na pitanja u vezi sa postojanjem episkopije sa sedištem u Rosama krajem 14. i početkom 15. stoleća, kao i da se pravilno odredi njen odnos prema risanskoj episkopiji.

85 Postoji neslaganje oko datuma kada se to dogodilo. Cornelio, *Cat-*

započinje stogodišnji period u istoriji kotorske crkve kome su obeležje dali episkopi poreklom Mlečani.

Konfuzija oko imena i godina pontifikata kotorskih ali i drugih episkopa i arhiepiskopa na jugoistočnim obalama Jadrana na razmeđu 14. i 15. stoleća ne može se objasniti samo odsustvom brige lokalnih crkvenih vlasti za vođenje sopstvene administracije, kao ni permanentnim uništavanjem građe tokom brojnih ratova i promena vlasti kojima je ovo područje bilo izloženo u potonjim stolećima. U vreme o kome je reč rimska crkva bila je pogođena rascepom upamćenim pod nazivom Velika zapadna šizma. Raskol je započeo već u martu 1378. godine nakon smrti pape Grgura XI, koji je posle sedamdeset godina Apostolsku stolicu iz Avinjona preneo u Rim, okončavši na taj način jedno od najtežih razdoblja u istoriji zapadne crkve poznato pod nazivom *avinjonsko ropstvo*. Velika šizma je okončana tek na saboru u Konstanci (1414-1418) izborom pape Martina V.⁸⁶ Tokom tog razdoblja različite crkvene struje birale su svoje poglavare, tako da su u istom trenutku postojala dvojica, nekad čak i trojica papa. Svaki od papa je po sopstvenom nahodjenju i iz redova vlastitih pristalica postavljao episkope i arhiepiskope, o čemu postoje sačuvani registri koji nisu uvek i u svemu precizni. Osim

harus, 26 smatra da je u pitanju bio suparnički papa Aleksandar V koga je izabrao Pizanski sabor i da je ovo imenovanje izvršeno 10. februara. Farlati, *Illyric. sacr.* VI, 454 navodi 22. januar kao datum Antonijevog dolaska na čelo kotorske crkve. Eubel, *Hierar. cathol.* I, 175, n. 6 govori o 27. januaru, dok na str. 177 iznosi mišljenje slično Kornelijevom – datum je 10. februar i on se nalazi u registrima pape Aleksandra V.

86 O Velikoj zapadnoj šizmi v. Ц. Х. Линч, *Историја средњовековне цркве*, Клио, Београд 1999, 422-424; *Storia del cristianesimo II. Il Medioevo* (= *Storia del cristianesimo II*), Editori Laterza, Roma-Bari 2001, 285-286 (G.G. Merlo); *A Companion to the Great Western Schism (1378-1417)*, ed. J. Rollo-Kester and T. M. Izbicki, Brill, Leiden – Boston 2009.

toga, u periodu između 1378. i 1421. godine Kotor je doživeo razaranje od strane mletačke flote pod zapovedništvom Viktora Pizanija, bio izložen socijalnim tenzijama i pobunama u samom gradu, dok je njegov distrikt predstavljao poprište obračuna između snaga bosanskog kralja Tvrtka I, Balšića, Radića Crnojevića, Sandalja Hranića i drugih. Na sve to nadovezivali su se kontinuirani ekonomski i politički pritisci susednog Dubrovnika. Sa mnogo sigurnosti može se pretpostaviti da su tadašnji episkopi nastojali da što pre napuste dijecezu koja im je poverena na staranje, dok je njihova dokumentacija uništavana u metežima ili rezignirano prepuštena zubu vremena i zaboravu.⁸⁷

87 Cfr. П. Рокаи, *Балишићи и Велика западна шизма*, Срењовјековна историја Црне Горе као поље истраживања, 51-56.